

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi / Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 6, Sayı 14, Mart 2019 / Volume 6, Issue 14, March 2019

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEM PARA PİYASALARINDA İHTİKÂRLA MÜCADELESİ

The Struggle against Profiteering at the Last Period Money Markets of the Ottoman Empire

Makale Türü/ Article Types : Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date : 07.02.2019

Kabul Tarihi/Accepted Date : 05.03.2019

Sayfa/Pages : 129-141

DOI Numarası/DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2019.115>

MUHARREM ÖZTEL

(Doç. Dr.), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, İstanbul / Türkiye, e-mail: moztel61@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4219-3990>

Atıf/Citation

Öztel, Muharrem, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Para Piyasalarında İhtikârla Mücadelesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 6/14, 2019, s. 129-141.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 6, Sayı 14, Mart 2019.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 6, Issue 14, March 2019.

ISSN: 2148-5704

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEM PARA PİYASALARINDA İHTİKÂRLA MÜCADELESİ

The Struggle against Profiteering at the Last Period Money Markets of the Ottoman Empire

MUHARREM ÖZTEL

Öz: Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son asır para piyasalarında yoğunlaşan ihtikâr (vurgunculuk) sorunuyla mücadelesini konu edinmiştir. Bu dönemde ihtikâr, Osmanlı piyasalarında yerli ve yabancı muhtekir (vurguncu) esnaf, tüccar özellikle sarraf ve bankerler için kolay yoldan para kazanmak üzere başvurulmuş bir yoldu. Bu zümreler meskûkâtı ve kaimiyi devletin belirlediği kurdan ve hatta piyasada şekillenen rayiç fiyattan farklı değerlerle tedavül ettirip ticaret konusu yapmakla haksız kazanç elde etmekteydi. Piyasada tüm dengeleri altüst eden bu soruna karşı, devletin başı olan sultandan kademeli olarak en küçük idari birime kadar idarenin meseleye yaklaşımı çalışmada ele alınmıştır. Hangi yollarla ve ne tür tedbirlerle sorunun üzerine gidildiği ve müdahalenin nasıl yapıldığı incelenmiştir. Muhtekirlere karşı verilen mücadeleyi zorlaştıran ve alınan tedbirlerin etkinliğini azaltan nedenler üzerinde durulmuştur. Bunlar içinde özellikle ceza kanunları nezdinde sorunun nasıl algılandığı ve ihtikârın bu dönemde yoğunlaşmasında kanunların rolünün ne olduğu irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, para piyasası, vurgunculuk, ihtikâr

Abstract: This study focuses on the Ottoman Empire's struggle against the problem of profiteering in the last century. In this period, profiteering in the Ottoman markets was a way of making money for local and foreign tradesmen, sarrafs and bankers. These groups exchanged money with different values from the real price accepted by the state or the market and made the subject of trade. Thus, they were getting serious and unjust gains. This situation has upset all balances in the market. At this point the study evaluated the management's approach to the problem from the head of state to the smallest administrative unit. The ways in which the problem was addressed and how the intervention was conducted was examined. The reasons that made the struggle more difficult and which reduced the effectiveness of the measures taken against profiteering were evaluated. In particular, how the problem is perceived in terms of criminal law and the role of laws in the concentration of profiteering during this period is examined.

Keywords: Ottoman Empire, money market, profiteering

Giriş

Genel anlamıyla ihtikâr, halkın yiyecek ve içecek gibi zaruri ihtiyaçlarını karşılayan malların ucuz fiyatlardan toplanıp, fırsat bulununca pahalı satılmasıdır. Kısaca vurgunculuk ve madrabazlıktır. Muhtekir ise ihtikârı yapan, yolsuz kazanç elde eden, vurgunculuk ve istifçilik yapan kişidir.¹ Çalışmanın ele aldığı özel manadaki ihtikâr (vurgunculuk) ise, doğrudan yatırımdan ve mevcut risklerden uzak kalarak gayrimeşru ve hukuk dışı yollarla, para piyasası üzerinden kolay yoldan, paradan para kazanma işidir.

Bu dönemde ihtikâr, Osmanlı piyasalarında yerli ve yabancı muhtekir (vurguncu) esnaf, tüccar özellikle sarraf² ve bankerler için kolay yoldan para kazanmak için çokça başvurulmuş bir

¹ Ferit Devellioğlu, "ihtikâr" ve "muhtekir" maddeleri, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Haz. Aydın Sami Güneçel), Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993.

² Sarraflar 19. yüzyılın ilk yarısına kadar başlıca iki kısma ayrılmaktaydı. "Muteber" ve "âdi" sarraflar. Köşe sarrafları da ikinci kısma dâhildi. Muteber olanlar, beratlı Hazine sarraflarıydı. Bunlar iltizam sistemi içinde mültezimin finansörü, devletin haklarında tahkikat yaptırıp itibarlı olduğuna kanaat getirdikten sonra, kendisiyle iş

yoldu. Öyle ki aslında tüccar olmakla maruf olan bazı kişilerin mal ticaretini bırakıp ihtikâr olarak tanımlanan para ticaretini meslek edindikleri görülmektedir.³ İhtikârın yolları çeşitliydi. Muhtekirlerin en sık başvurduğu yollardan biri; altın, gümüş ve bakır gibi madenî para çeşitleriyle birlikte evrak-ı nakdiye adı verilen kâğıt parayı piyasada resmî kurun dışında, farklı rayiçlerle alıp satarak ve böylece tedavül ettirerek arada oluşan değer farkından kazanç elde etmekte.⁴ Yasak olmasına rağmen, genellikle başvuru olan bir diğer yol, muhtekir zümrelerin bir piyasada belli bir rayiçten topladığı parayı başka yerlerde daha yüksek rayiçten piyasaya sürmeleriydi.⁵ Bu iki yöntemle nispetle, ihtikârın çok daha az görüleni ise özellikle sikkeler üzerinde işlem yapılarak onlardan değerli maden açığa çıkartılmak suretiyle kazanç elde edilmesiydi.⁶

Muhtekirleri nicelik ve nitelikleri bakımından ikiye ayırmak mümkündür. Bu zümreler, belli bir vilayetin para piyasasında paranın rayicini yönlendirebilecek derecede finansman gücüne sahip tüccar, sarraf ve banker gibi piyasayı manipüle edebilecek bir güce sahip büyük muhtekirlerin yanında, bunların açtığı yoldan giderek piyasada muhtekirane işlemler yoluyla kazanç elde etme peşinde olan sermaye gücü çok daha az olmakla birlikte nicelik bakımından daha fazla olan diğer piyasa aktörlerinden oluşmaktaydı.

---

yapma hakkı verdiği sarraflardı. Diğerleri ise sermayesi daha az olup günlük parasal işlemleri yapma, kredi verme gibi daha düşük hacimli işlemleri gerçekleştiren sarraflardı. Süleyman Sudi, *Defter-i Muktesid*, Dersaadet 1307, c.2, s.26-27. Örneğin 1835 / 1836 yılında Darphaneye kayıtlı (gedik sahibi) sarrafların sayısı 75 idi. Bu sarrafların sadece 55'i Hazine sarrafiydi. Muhtemeldir ki ihtikâra tevessül eden sarraflar daha çok bu Hazine sarraflarının dışında kalanlardır. Ancak bunlar içinde de mesela rayiç fiyatlara uymadığı için gediği elinden alınan ihtikâr ve benzeri yolsuzluklara bulaşanlar hatta ölümle cezalandırılanlar vardı. Örnekler için bkz. Yavuz Cezar, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", *Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi*, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2004, s. 184, 189-194.

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *HAT*, 567/27803 A, 1245 Z 29.

⁴ Örneğin, 1798 yılı Temmuz ayında Şam Vilayeti vali ve kadısına gönderilen emirde, piyasada mütedavil altın ve gümüş sikkelerin esnaf ve tüccar tarafından rayiçlerinin farklılaştırılması sorunu konu edilmiştir. Ahmed Refik Altınay, "Hicri 13. Asırda İstanbul Hayatı", *İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C. VIII, S. 4, İstanbul 1932, s. 3-4; 18-20. Kaime itibari bir değere sahipti. Dolayısıyla fiyatında sürekli dalgalanmalar olmaktaydı. Bu durumu fırsata çevirenler muhtekir, esnaf, tüccar ve bankerler olmaktaydı. Bu zümreler aynı zamanda dalgalanmaların da arkasında olan kesimdi. Örneğin, Tevhid-i Meskûkât Kanunu'na rağmen, 1914 yılında Beyoğlu'nda bazı sarraflar kaimeyi bozukluk olmadığı bahanesiyle kabul etmemekteydi. Kabul ettiğinde de Kanun'a muhalif bir şekilde 1 liralık bir kaimeyi 75-80 kuruş rayiçle almaktaydı. BOA, *HR.İD*, 244/12, 1914 09 05. 1900'lü yılların başlarında altın ve gümüş meskûkâtın ülke genelinde 88 çeşit rayici olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, Kudüs'te 1 Osmanlı Lirası 125 kuruş 12 para, Beyrut'ta 124 kuruş 25 para, Şam'da 130 kuruş 30 para, Halep'te 127 kuruş, Adana'da 124 kuruş, Edirne'de 123 kuruştur. Aynı vilayetin farklı kazaları arasında da ciddi rayiç farkları söz konusu olabilmekteydi. Aydın vilayetinin Köyceğiz kazasında 1 liranın karşılığı 120 kuruş iken, Urla kazasında 127 kuruş, Akhisar kazasında 178 kuruş, Kasaba ve Kuşadası kazasında 179 kuruştur. Hasan Ferid, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi Meskûkât*, C. 1, (Haz. Mehmet Hakan Sağlam), T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü yayın no. 2, İstanbul 2008, s. 131, 134; Şevket Pamuk, *Osmanlı'da Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yay.*, İstanbul 2000, s. 237. Sikkelerin tedavülü farklı rayiçlerle o derece yaygın ve kabul gören bir durumdu ki bazı tüccarlar pazarlıkta fiyattan tenzilat yapma yerine 109-112 kuruş gibi farklı rayiçlerle alışveriş yapmayı tercih etmekteydi. Mesela İzmir'de incirin fiyatı önceki yıllarda 4 kuruş olup, fiyatı 3 kuruş 8 paraya düşmüş ise bunun yerine fiyat yine 4 kuruş olmakla birlikte mecdiye 35 kuruştan işlem görmekteydi. Yine 8 kuruş olan işçinin yevmiye ücreti sabit tutulup, mecdiye 24 kuruştan veya lira 130 kuruştan hesap edilerek reel ücret düşürülmüş olmaktaydı. Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi 1914-1918*, Kaynak Yay., 2016, s. 20. İhtikâr, piyasalarda görülen bu rayiç farklılığının bir taraftan nedeni iken diğer taraftan da sonucuydu.

⁵ Mesela muhtekirler, Kırım Savaşı döneminde başlayıp uzun bir süre, İstanbul piyasasından topladıkları bakır paraları ihtikâr kazancı için taşra piyasalarına kaçırmışlardır. Hüseyin Al, "Tanzimat Döneminde Ufaklık Para Sorunu 1839-1879", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, C. 3, No 1, 2011, s. 75.

⁶ Bazı muhtekir sarraflar ve tacirler tedavülde bulunan gümüş ve altın sikkeleri matkapla delerek, kıl torbalar, ege gibi çeşitli araçlarla paraları birbirine sürterek veya kimyevi maddeler kullanarak ve elektroliz usulüne başvurarak aşındırmaktaydı. Başvurdukları bu yollarla paranın ayarından bir miktar çalarak elde ettikleri madeni tozlardan ve artıklardan kazanç elde ederek adeta bu paraların ticaretini yapmaktaydılar. BOA, *DH, MKT*, 2411/48, 1318 C 10; Hasan Ferid, *age.*, s. 78.

Bu dönemde para piyasasında aktif olan muhtekirler, piyasadaki aktörler yoluyla evvela arz ve talepten başlayarak, hane halkından üreticilere ve nihayet devlet idaresinden Hazineye kadar uzanan geniş yelpazede, parasal istikrarı dolayısıyla piyasa düzenini tehdit edebilecek etkinliğe sahipti. Bu nedenle ihtikâr sorunu doğrudan devletin en zirvesine kadar bütün idarecilerin öncelikli olarak gündemini meşgul eden sorunlardan biri olmuştur. Bu yolda, meskûkâtın piyasadaki rayiç problemiyle ilgili hatt-ı hümayunlar hazırlanmış, zaman zaman ilgili nezaretlerden, vali, hâkim, mütesellim, voyvoda ve zabıtaya kadar bütün ilgili idari birimler müteyakkız olmaları ve sorun çıkması hâlinde çözüm üretmeleri için sık sık uyarılmıştır. Resmî kuru belirleyen fermanlara ve yapılan uyarılara rağmen, farklı rayiçlerle tedavül ettirilen meskûkâta ilişkin ilgili piyasaların idari ve adli amirlerini uyaran emirler (hükümler) gönderilmiştir. Hatta zaman zaman uyarıların dozu artırılarak; ilgili piyasada ihtikâr sorununun devam etmesi halinde, bu durumdan yöneticilerin ve memurların dahi sorumlu tutulacağı şeklinde tehdit içeren uyarıcı ifadeler kullanılmıştır.⁷

1. Para Piyasalarında İhtikârla (Vurgunculukla) Mücadele

İncelediğimiz dönemde Osmanlı para piyasalarında önemli bir istikrarsızlık kaynağı olarak para üzerinden gerçekleştirilen ihtikâr önemli bir sorun ve mücadele alanı olmuştur. Bu nedenle, meskûkâtı ve kaimeyi devletin belirlediği kurdan ve hatta piyasanın kabul ettiği rayiç fiyattan farklı değerlerle tedavül ettiren ve ticaret konusu yapmakla kazanç elde eden muhtekirlere karşı en üst düzeyde tepki gösterilmiştir. Devlet idaresinin soruna karşı hassasiyetini ve gösterdiği tepkiyi ihtikâra yönelen tüccar, esnaf ve sarraflar gibi zümrelere karşı verilen mücadelede görmek mümkündür.

Örneğin Haziran 1812 tarihli bir belgeye göre, İstanbul ile taşra arasındaki para rayiçleri arasında oluşturulan farkla ciddi kazançların elde edildiği bir ihtikâr piyasası ortaya çıkmıştı. Bu dönemde esnaf ve tüccardan bazı muhtekirler meskûkâtı İstanbul'dan (Dersaadet) toplayıp paradan para kazanmak amacıyla bunları fahiş fiyatlarla taşraya göndermekteydi. Bu durum taşrada sikkenin farklı rayiçlerle tedavülüne hizmet etmekteydi. Anadolu'da halk, tımarların cebelüsünü toplayan memurlara “burada geçerli olan budur diyerek” zayıf ve noksan olan akçeyle ödeme yapmaktaydı. Para piyasasında istikrarı tehdit eden bu durum miri malların azalmasının yanında piyasada fiyatların artmasına (enflasyona) yol açmaktaydı. İstanbul merkezli muhtekirler tarafından gerçekleştirilen ve para piyasasında istikrarı tehdit eden sonuçlar doğuran bu ihtikâra karşı bir dizi tedbirin alındığı görülür. Darphane-i Amire Nazırı'nın ilamında yer alan ve Anadolu'nun sağ, orta ve sol kollarına gönderilen emirde yer alan tedbirlerden ilki, rayiç farkın ortadan kaldırılması için fındık rub'iyyesinin 110 paradan tedavülüne ilişkin verilen karardı. Diğer tedbir ise altın ve sikkelerin cari fiyatın haricinde daha yüksek bir değerden alınmasının yasaklanarak, piyasada oluşan fiyattan tedavülünün emredilmesi idi. Ayrıca etrafi kesik ve noksan akçelerin tedavülü de yasaklanmıştı.⁸

Para piyasasında meydana gelen ihtikâr, piyasalardaki arz talep ilişkisini dolayısıyla piyasa dengesini bozarak çarpan etkisiyle daha birçok ciddi soruna kapı aralayabilecek güçteydi. Bu tehlikeli durum, bizzat idarenin başı olan sultanların sorunla ilgilenmesinde etkili olmuştur. Örneğin, 1823 yılı Eylül ayında İstanbul piyasasında iyice kendini hissettiren ihtikâr konusunda, Sultan II. Mahmut'a ait bir hatt-ı hümayunda; sikkelerin fiyatının muhtekirler tarafından piyasada farklılaştırılarak tedavül ettirilmeleri ve İstanbul piyasasından taşraya kaçırılmaları hakkındaki “fesâd” konu edilmiştir. Sultan, buyruğunda “...bu fiyat-ı nukud maddesi pek dikkat ve ihtimam edecek şeydir. Maazallah buna layıkıyla bakılamaz ise külli sekte gelir. Ve darphane

⁷ Örneğin, İzmir kadısı ve voyvodası, merkezden (Divan-ı Hümayun'dan) gönderilen bir hükümle sorundan sorumlu tutulmuştur. Vazifesini ihmal ettiği ifade edilen Voyvoda; “...bundan sonra zikrolunan altınları ve kara guruşu her kim hilaf-ı ferman-ı âli bir akçe ziyadeye ahz-u i'ta ederse te'dip ve tekdîr olunacağı... senin dahi te'dip ve gûşmal (mesul) olunacağı muhakkak olmaktan dolayı...” denilerek sert bir şekilde uyarılmıştır. Ahmet Refik, “Hicri Onüçüncü Asırda İstanbul Hayatı”, *Dâru'l Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C. 8, S. 4, 1932, s. 3.

⁸ BOA, C.DRB, 17/844, 1227 C 13.

nazırını nezdine celp ile etrafıyla müzakere edesin. Mübayaât mahsusuna durgunluk gelir ise pek zahmet çekilir. Her ne suretle olursa olsun şu fesad-ı mezkûrun önü kestirilmesine ziyadesiyle dikkat ve ehemmiyet eylesin...” diyen Sultan, Vezir’e verdiği talimatla İstanbul piyasasındaki parasal istikrarı tehdit eden ihtikâra dikkat çekmiştir.⁹

Sultan’ın bizzat müdahil olduğu bu sorunla ilgili Darphane Nazırı’nın verdiği bilgiye göre her ay ortalama 150-200 bin adet rub’iye ve ikilik imal edilip piyasaya sürülmekteydi. Ancak Payitaht’ta tedavüle sürülen bu sikkeler piyasada görülmez olmuştu. Bu para kıtlığının nedeni, muhtekir sarraf ve tüccarların bu sikkeleri İstanbul piyasasından toplayıp Anadolu piyasasına kaçırmalarıydı. Para piyasasında istikrarı bozan bu sorunun üzerine gidilmiş ve sikkelerin İstanbul piyasasından kaçırılarak farklı fiyatlarla tedavüle sürülmelerine karşı tedbirler alınmıştır. Emir gereği olarak sorunla bizzat ilgilenen sadrazam, rub’iye ve ikilikler üzerinden yürütülen ihtikârın engellenmesi için muhtekirlerin ihtikâra teşebbüs cesaretinin kırılması gerektiği üzerinde durmuştur. Bunu temin için İstanbul, Üsküdar ve Galata kadılarına meselenin önemini vurgulayan buyrulduklar göndermiştir. Bu buyrulduklar yoluyla; bundan sonra ihtikâra teşebbüs eden ve akçeyi gerçek fiyattan farklı değerlerle tedavüle cesaret edenlerin görevlendirilen casuslar yoluyla takip edileceği, ihtikârın tespiti hâlinde ise derhâl cezalandırmanın yapılacağı ve böylece muhtekirlere göz açtırılmayacağı halka ilan edilerek bir anlamda kamuoyu oluşturulmuştur. Bu tedbirler mahallelerde halkın camilere toplanması suretiyle imamlar aracılığıyla halka duyurulmuştur. Alınan bütün tedbirleri ve para piyasasındaki işleyişi kontrol amacıyla da ayrıca memurlar tayin edilmiştir.¹⁰

İhtikârla mücadele, en üstten başlayarak en alt düzeydeki memura kadar bütün bürokrasinin el birliğiyle çalışmasını zorunlu kılan nitelikte bir sorundu. Devlet idaresi bunun bilincindeydi. Nitekim sikkenin fiyat istikrarı sorununu konu edinen, 1830 yılı 21 Haziran tarihli bir hatt-ı hümayunda, ihtikârın ancak bütün idari birimlerin işbirliği içinde çalışmasıyla çözülebilecek nitelikte ve derinlikte bir sorun olduğu vurgulanmıştır. Burada sorunun, darphane nazırı tarafından oluşturulacak bir komisyonda müzakere edilmek suretiyle, muhtekirlerin tespit edilip cezalandırılmalarına ilişkin çalışmaların yapılması emredilmiştir. Bu emrin icrası bağlamında; Darphane-i Amire tarafından görevlendirilen hafiyeye memurları sikkenin (ecnas-ı nukud) tedavül piyasasını incelemek üzere Anadolu ve Rumeli’de muhtelif piyasalara gönderilmiştir. Ayrıntılı bir saha çalışması neticesinde bu memurların soruna ilişkin topladığı çeşitli bilgiler, görevli memurlar ile birlikte Darphane-i Amire Nazırı ve Defterdar’ın katılımıyla gerçekleştirilen bir toplantıda bir araya getirilmiştir. Burada yapılan değerlendirmede; geçmişte birçok kere Anadolu ve Rumeli’ye emirler gönderilmesine, ilgili birimlerin bu konudaki görevlerini yerine getirmelerine ve tespit edilen muhtekirlerin şiddetle cezalandırılmalarına rağmen bu fesadın (ihtikârın) engellenemediği sonucuna varılmıştır. Her hâlükârda muhtekirlerin fırsatını buldukça ihtikâra başvurmaktan geri durmadıkları değerlendirilmiştir. Bu nedenle, ihtikâra cesaret edenlerin takibinde ve cezalandırılmasında daha dikkatli olunması için ilgili idari birimlere daha güçlü bir şekilde emirler gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu defa, önceki tedbirlerden farklı olarak, sadece muhtekirler değil, ihtikâra göz yumduğu anlaşılan Anadolu ve Rumeli’deki vali, mutasarrıf ve kolluk kuvvetleri hakkında da derhâl işlem yapılacağı bildirilmiştir. Bundan sonra elinde eksik ayar sikke olanların, saklamadan ve kullanmadan bunları mübayaacılar teslim etmesi, mübayaacı olmayan yerlerde ise bu sikkelerin maden değerleri nispetinde olarak vergiye mahsuben merkeze göndermeleri

⁹ BOA, HAT, 564/27655, 1238 Z 29.

¹⁰ “...vaktâ istikrar-ı fiyat-ı nukud maddesi ehem-i mühimden olarak muhtekir taifesinin bu vech ile habasete cesaretleri vukuunun önünü kestirmenin hubbu’l imkân sa’i ve ikdam kılınmak lazimedden olmakla... İstanbul ve Üsküdar ve Galata ve havas-ı vakı’a kadılarına hitaben müekked buyrulduklar isdaryla bundan sonra bu makule ihtikâra cesaret ve fiyat-ı mukarrereden ziyadeye akçe alıp virmeye cüret idenler kol kol casuslar tayiniyle haber alındığı saat icra-yı tediplerinde her dakika fevt olunmayacağı misüllü tehdidat-ı şedide derciyle bilcümle mahallat imamları mehakim-i mezkûre celb ve cem olunarak cümle muvacehesinde kıraat ve şifahen dahi tekid olunmaktan...” BOA, HAT, 564/27655, 1238 Z 29.

kararlaştırılmıştır. Ayrıca ihtikârla mücadele bağlamında merkezden çıkan bütün emirlerin icrasına katkı sağlamak amacıyla ilgili yerlerdeki hâkim, naip ve hatta şeyhülislam tarafından yazılacak mektupların gönderilmesi de uygun görülmüştür.¹¹

İhtikâr piyasasında yabancıların özellikle Galata ve Dersaadet'te ticaret yapan müstemenlerin rolü son derece fazlaydı.¹² Bu nedenle, tüm birimleri devlet idaresinin göstermesi gereken kararlılık ve birliktelik ihtikârın yabancı ayağıyla mücadelede çok daha önemli hâle gelmiştir. Darphane Nazırı Abdurrahman Nafiz'in yabancılardan kaynaklı ihtikâra engel olmak için alınacak tedbirleri ifade etmek için Sadarete verdiği tahrir¹³ nedeniyle yazılan hatt-ı hümayunda bu gerçek açık bir şekilde ifade edilmiştir. Burada üzerinde durulan noktalar; yabancıların ihtikâr piyasasındaki yoğunluğu yanında, alınacak tedbirlere karşı bunların elçilik ve devletleri tarafından gösterilmesi muhtemel tepkilere karşı yapılması gerekenlerdir. Hatt-ı hümayunda; "...bu ecnas-ı nukut maddesi fesadına cüret eden asıl Frenkler olup şimdi bunların mütecasir oldukları fesadın defîne taraf-ı devlet-i aliyyelerinden.... buyurulduğu hâlde enva-ı mugallata-i Frengâneye ibtidar edecekleri zahir ise de bunların ayak patirtısına bakılıp da saltanat-ı seniyyenin böyle bir ehem maslahatı geri bırakılmak caiz ve münasip olmayacağından, bu babda tedbir-i icabiyenin icrasına bakılmak... cümle vükela kulları bilittifak dayanup durmak farizadan olup... düvel-i mütecar süferasına bir taraftan mukaddemat-ı münasibe ve kelimat-ı iknaiye esma' ve irad olunarak ve iktizası vech ile her birine başka başka tekâdir-i resmîye dahi verilerek kararlaştıktan sonra iktiza eden buyuruldu ve mekatîp yazılmak münasip olacağından..." denilerek ihtikâr sorunu hakkında yabancıların rolünün büyüklüğüne vurgu yapılmış ve bunlara karşı alınacak tedbirler hakkında, Osmanlı ülkesindeki yabancı sefaretlerin muhtemel tepkilerine karşı duyulan endişe açık bir şekilde ifade edilmiştir.¹⁴

Darphane Nazırı Abdurrahman Nafiz'in tahririnde ihtikârın yabancı ayağının engellenmesi için gümrüklerdeki kontrollere dikkat çekilmiştir. İhtikâr kastıyla yabancı tüccarlar, ülkenin batısı ve doğusundan gizlice yanlarında getirdikleri altın ve gümüş paraları İstanbul piyasasına sürmekteydi. Dolayısıyla İstanbul'a varan bütün yollarda deniz ve kara gümrüklerinde tüccarların istisnasız bir şekilde üzerlerinin ve yüklerinin ayrıntılı ve dikkatli bir şekilde aranması gerekmekteydi. Yakalanan sikkelerin İstanbul'a girişine izin verilmeyip bunların bedellerinin Darphane-i Amire tarafından sahiplerine ödenmesi gerekmekteydi.¹⁵

İhtikârla mücadelenin etkin bir şekilde yürütülmesinde, zaman zaman hazırlanan raporlar son derece önemli olmuştur. Örneğin 1900 yılı Haziran ayında, para piyasasında meydana gelen ihtikâra karşı alınacak tedbirlere ilişkin bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapora göre, para piyasasında ihtikârın devam etmesi hâlinde 10 seneye kadar gümüşü eksik sikkelerin piyasada çoğalmasından ve sikkenin vezin ve değerinin dörtte bir oranında düşmesinden, dolayısıyla çalınan altın ve gümüşün külçe hâlinde yabancı devletlere kaçırılmasından endişe edildiği görülür. Köşe başı sarraflarının çoğalması, her sarraf, tüccar ve esnaf nezdinde para terazilerinin zorunlu bir ihtiyaç hâline gelmesi bu endişelerin haklılığına işaret eden deliller olarak ileri sürülmüştür. Paranın dışarıya kaçırılması hâlinde bu durumun Hazineye yansiyacak maddi zararı yanında manevi zararlarına da dikkat çekilmiştir. Zira para, dış dünyaya karşı memleketin itibarını temsilde önde gelen önemli bir enstrümandı. Para piyasasındaki muhtekirler lehine

¹¹ BOA, HAT, 503/24723, 1245 Z 29.

¹² Müstemenlerin bir kısmı, memleket içinde menkul ve gayrimenkul sahibi eski Osmanlı tebaası gayrimüslimlerden olup, imtiyazlardan faydalanmak maksadıyla çeşitli ülke vatandaşlığına geçen "müstemen kılıklı" kişilerdi. BOA, HAT, 567/27803 A, 1245 Z 29.

¹³ Resmî dairelerden sadece mühürlenmiş olarak Bâbîâli'ye gönderilen yazı, Devellioğlu, "tahrir", s. 1027.

¹⁴ BOA, HAT, 567/27803, 1245 Z 29. Avrupalı tüccarların Osmanlı meskûkâtından altın ve gümüşün fiyatlarıyla oynayarak yeni rayiçlerin ortaya çıkmasındaki rolüne ilişkin tespitte döneme ait başka birincil kaynaklarda da rastlamak mümkündür. BOA, DRB. d, 120, s. 11, 1 R. 1252 / 16 Temmuz 1836'dan aktaran, Bülent Kulüp, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Darphane-i Amire İle İlgili Düzenlemeler (120, 143 ve 165 No'lu Darphane Defterleri)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış YLT, İstanbul 2010, s. 41.

¹⁵ BOA, HAT, 567/27803, 1245 Z 29.

işleyişi durdurmak için ise alınması zorunlu görülen en önemli tedbir, taşradan İstanbul'a delik ve silik paraların girişinin yasaklanması olmuştur. Ayrıca Avrupa'dan yapılan ithalatın rüsumat idarelerince düzene sokulması ve gelen mallar hakkında Maliye Nezaretinin sürekli bilgilendirilmesi de gerekli görülmüştür.¹⁶

İhtikârın kaynağında tespit edilip yok edilmesi için görevlendirilen hafiye memurlarının verdikleri raporlar son derece önemlidir. Bu süreçte görevlendirilen memurlar, görev alanlarında yaptıkları inceleme neticesinde ihtikâr suçunu işleyen bazı kişileri tespit etmekteydi. Örneğin İznikmid'de Altıncioğlu Samet Bey, Ekmeçibaşı İsmail ve ortağı Hüseyin, hancı Kastamonulu Hacı Muhammed ile Teke'de yaşayan Zenabiroğlu lakaplı zımmi ve Bolu'da Artin ile oğlu Banos zımmilerin muhtelif altın sikkenin ve yasak olan Mısır altınının ticaretini yaparak ihtikâr yoluyla kazanç (kâr-ı mekruha) elde ettikleri bu memurlar vasıtasıyla tespit edilmiştir.¹⁷

1907 yılına gelindiğinde, para piyasalarında hâkim olan rayiç farklılığının yegâne nedeni, Maliye Nezareti ve yerli yabancı uzmanların değerlendirmesine göre ihtikârdı.¹⁸ Bu dönemde, farklı vilayetlerde hatta aynı vilayetin farklı kazalarında farklı rayiçlerle tedavül eden meskûkât piyasasını düzenlemek için onluk, beşlik, ikilik ve bir kuruşluk gümüş paralar arasındaki oranı tayin etmek ve tedavüldeki mağşuş meskûkâtı tamamen ortadan kaldırmak için "İslahat-ı Meskûkât Komisyonu" kurulmuştur. Yerli ve yabancı uzmanlardan oluşan komisyon 2 sene süren çalışma neticesinde etraflı bir rapor hazırlamıştır.¹⁹ Rapor özü itibarıyla rayiç farklılıklarının ortadan kaldırılması ve her yerde geçerli tek rayicin piyasalarda hâkim kılınması gereği üzerinde yoğunlaşmış ve bunun için de bir dizi öneride bulunmuştur. 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın çıkması komisyonun hazırladığı raporun hayata geçmesine mâni olmuştur. Ancak 1914 yılında mağşuş meskûkâta yoğunlaşan bir kanun çıkarılabilmektedir. Bu kanunla arzu edilen, mağşuş meskûkâtın yerine nikel paraların piyasaya sürülmesini öngören düzenlemeler de savaş şartları nedeniyle hayata geçirilememiştir. Neticede para piyasasına hâkim olan rayiç karmaşasının düzene sokulması 1916 yılındaki "Tevhid-i Meskûkât Kanunu"na kadar tehir edilmiştir.

1906-1907 (1322) yılı itibarıyla 10, 5, 2, 1 kuruş ve 20 paralık gümüş meskûkâtın gümüşlerinin bazı muhtekirler tarafından çalındığı ve hatta bu sikkelerin bazılarının pul hâline getirildiği bir ihtikâr piyasası mevcuttu. Devlet idaresi bu yılda sikkelerin ayar ve ağırlığını bozan muhtekirlere karşı bazı tedbirler almıştır. İlgili senenin şubat sonuna kadar silik paralar toplatılıp yeniden darp edilerek tedavüle sürülmüştür. Bu silik paraların 1907 yılı mart ayı itibarıyla mübadelesine son verildiği ve bu sikkeler içinde gerçek meskûkât olanların 20 kuruş hesabıyla ve her bir dirhemi 96 paradan satın alınacağı ilan edilerek halk / piyasa bilgilendirilmiştir. Aşınma neticesinde, pul hâline gelenlerin ve sahih meskûkâttan olduğuna ilişkin bir işaret taşımayanların kesilip sahiplerine iade edileceği de ilanda yer almıştır. Fakat 1909 yılı Ocak ayına gelindiğinde her iki yüzü de silinmiş fakat üzerinde sikke olduğunu ifade eden bir işaretin az da olsa var olduğu gümüş meskûkâtın tedavülünün devam etmesi nedeniyle, muhtekirlerin bu durumu yine fırsata çevirdiği; silik, delik ve gümüşü çalınmış birtakım ufaklıkları, hatta ne olduğu belirsiz pulları dahi piyasaya sürdükleri görülmüştür. Önceki ilan

¹⁶ BOA, *DH, MKT*, 2411/48, 1318 C 10.

¹⁷ BOA, *HAT*, 503/24723, 1245 Z 29.

¹⁸ Cüneyt Ölçer, *Son Altı Padişah Zamanında İstanbul'da Basılan Gümüş Paralar*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1966, s.43.

¹⁹ Bu komisyon 1907 mali yılına ait yine Maliye Nezareti tarafından hazırlanıp Meclis-i Mebusana sunulan 1325 yılına ait "Muvazene-i Umumiye Kanunu ve Esbab-ı Mucibe Layihası" gerekçesiyle ve Meclis-i Mebusanın kabulüyle 1 Aralık 1325 Rumi tarihinde kurulmuştur. Komisyonun hazırladığı raporun ayrıntıları için bkz. Ölçer, *age.*, s. 41-56.

tam anlaşılmadığı gerekçesiyle bu konuda yapılan düzenlemeye ilişkin ayrıntılar vurgulanarak yapılan yeni ilanla halk tekrar bilgilendirilmiştir.²⁰

1.1. İhtikârla Mücadelede Merkez-Vilayet İlişkisi

İhtikârın ortaya çıktığı memleketin muhtelif piyasalarından devlet merkezine bilgi verilmekte, şikâyetler yapılmakta ve taleplerde bulunulmaktaydı. Bu manada taşra-merkez arasındaki bu iletişim muhtekirlere karşı verilen mücadele için son derece önemli olmuştur. Örneğin 1862 yılı Mart ayında Karesi sancağında ortaya çıkan ihtikâr sorunuyla ilgili olarak merkez bilgilendirilmiştir. Buradaki muhtekirler Mart ayından itibaren tedavülü kararlaştırılan evrak-ı nakdiyenin 100 kuruşluğunu 50-52 kuruşa toplayarak bir ihtikâr piyasası oluşturmakla kazanç elde etmekteydi. Sancak idaresi piyasada ortaya çıkan bu sorunu merkezle paylaşarak muhtekirlere karşı kendi imkânlarıyla tedbir alınacağı bilgisini vermiştir.²¹

Vilayetlerin genelinde, kararname gereği olarak, 1 lira 102 kuruş 30 para ve gümüş mecediye 19 kuruş rayiç değerle tedavül etmesi gerekirken, bazı muhtekirler meskûkâtı kendi çıkarlarına hizmet edecek farklı kıymetlerle tedavül ettirmektedir. Para piyasasını bozan ve halkı zarara uğratan bu ihtikâr, 1903 yılı Mart ayında Edirne Vilayeti İdare Meclisi tarafından devlet merkezine şikâyet edilmiştir. Vilayet İdare Meclisi, bu durumun engellenmesi için her vilayeti kapsayan bir karar alınması talebiyle Dâhiliye Nezaretine başvurmuştur.²²

Bazı vilayetler kendi bölgelerinde ortaya çıkan ihtikâra karşı piyasada alacakları tedbirler için merkezden izin talep etmekteydi. Örneğin 1903 yılı 22 Mart tarihinde Erzurum vilayet yönetimi, vilayet piyasasında silik Osmanlı lirası ve gümüş mecedi sikkelerin çoğaldığından ve halkın elinde bu sikkelerden çok fazla bulunduğundan şikâyet etmiştir. Vilayet yönetimi, bu önemli sorunun üstesinden gelinebilmesi için, kısmen veya tamamen silik mecedi sikkelerin her dirheminin 96 para karşılığında toplanıp kesilmesi ve yine bu şekilde olan altın liralara cüzi bir fark ile toplanıp Darphanede yeniden darp edilmesi için Payitaht'tan izin istemiştir. Vilayetin talebi neticesinde istenen iznin Osmanlı Bankası'nın Erzurum şubesine verildiği görülür.²³

Osmanlı parası üzerinden yapılan ihtikâr, sınırların dışında da yapılırsa devlet merkezi konuyla ilgili bilgilendirilmekteydi. 1914 yılı Nisan ayında Bulgaristan sefaret maslahatgüzarlığının²⁴ verdiği bilgiye göre evrak-ı nakdiye Bulgaristan piyasasında altına nispetle %60 değer kaybıyla tedavül etmekteydi. Altın piyasadaki âdeti kaybolarak evrak-ı nakdiye tedavül etmekteydi. Maslahatgüzarlık, evrak-ı nakdiye ile altın arasında rayiç farkın oluşmasından muhtekir bir grubun çıkar elde etmesine rağmen bunlara müdahale edilmediğini bildirmiştir.²⁵

1.2. Mücadeleyi Zorlaştıran Bazı Nedenler

Para piyasasında ihtikâr yoluyla kazanç elde edenler içinde özellikle yabancı ülke vatandaşları, müstemenler ve gayrimüslim tebaadan olanlar çoğunlukla sermaye gücüne sahip nüfuzlu kişilerdi. Özellikle yabancıların başlarına her hangi bir şekilde bir şey geldiğinde, hakları elçilikleri vasıtasıyla en yüksek perdeden savunulmaktaydı. Bu durum devlet idaresinin ihtikârla mücadelede elini zayıflatan ve zaafa düşmesine neden olan sonuçlar doğurmaktaydı. Örneğin kaimenin değerini düşürdükleri gerekçesiyle kendilerine 6 ay hapis ve ellişer lira nakit ceza verilen 6 sarraf hakkında bir taraftan Galata basınının destekleyici yayınlar yaptığı, diğer taraftan kefaletle serbest bırakılmaları için Yanya Mebusu Daviçon Efendi'nin meclise teklif

²⁰ "...o gibi pulların zinhar alınıp verilmemesi ve meskûkâtı Osmanîye'yi silmek ve silik aksamı sürmek suretiyle ihtikâra bulunanlar hakkında muktezayı kanuniye icrası tabii olmakla şu muamele-i muhtekiranedan katiyen meccanet olunması lazım geleceği ilan olunur". BOA, DH.MKT, 2715/89, 1326 Z.29.

²¹ BOA, A.MKT.UM, 545/100, 1278 N.5.

²² BOA, DH.MKT, 671/21, 1320 Z.22.

²³ BOA, BEO, 3148/236056, 1325 Ş.10.

²⁴ Maslahatgüzar, elçi namına işleri takiple vazifeli kimse. Devellioğlu, "maslahatgüzar", s. 583.

²⁵ BOA, HR.İD, 244/11, 1914 09 05.

verdiği görülür. Ayrıca İstanbul Mebusu Agop Kazazyan Efendi de söz konusu muhtekir sarrafların ehli ırz ve namus kişiler olduğunu söyleyerek onlara destek vermiştir.²⁶

Devlet idaresi nezdinde ihtikârla mücadeleyi zorlaştıran nedenler çeşitliydi. İhtikâra müdahale edilsin veya edilmesin her iki durumda da yetkili makamların ortaya çıkması muhtemel sonuçlardan zaman zaman endişe ettiği görülür. Mesela, muhtekirlere müdahale edilmesi hâlinde bu yolla kazanç elde eden kesimlerin daha büyük sorunlar çıkarma ihtimali söz konusuydu. Bu nedenle altın ile evrak-ı nakdiyenin arasındaki değer farkının daha da artmasından endişe edilmiştir. Diğer taraftan, ihtikâra göz yumulması hâlinde devletin dış piyasalarda mali itibarının zarar görmesi, iç piyasada ise asayişin ve düzenin bozulacak olması nedeniyle ülkenin büyük bir iktisadi buhran ile karşı karşıya kalma riski söz konusuydu. İhtikârla mücadeleyi zorlaştıran bir diğer neden ise bizzat bazı devlet memurlarının ihtikâra göz yummasıydı. Nazır Talat Bey'in konuyla ilgili tebligatı bu duruma işaret eder niteliktedir. 1920 senesi Eylül ayında, çeşitli paralar arasında fark oluşmasına göz yuman memurların, rütbe ve memuriyetlerine bakılmaksızın zabıta tarafından tutuklanmaları için bütün Ordu Kumandanlıkları ile Adliye ve Maliye Nezaretlerine tebligat yapılmıştır. Neticede, Ceza Kanunu'nun tatbikinin emredildiği tebligata istinaden, piyasa unsurları ve yetkililer tarafından muhtekirliği malum bazı kişilerin yakalandığı görülür. İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumisinin verdiği bilgiye göre, ilgili kanunun 6. maddesine dayanılarak ihtikâr yapan; Tophane, Boğazkesen Caddesi, Galata, Karaköy ve Balık Pazarı gibi yerlerdeki muhtekirliği bilinen sarraflar tutuklanarak Kütahya ve Karahisar'a sevk (sürgün) edilmişlerdir. Tebligata istinaden harekete geçilip bazı muhtekirlerin yakalanması meselenin bir diğer sorunlu tarafıdır. Nazırın bu olayda, ihtikâr yaptığı bilinen sarraf ve tüccarların haklarında Kanun-ı Ceza'nın tatbikini istemek durumunda kalması idari ve adli sistemin işleyişine ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Çünkü muhtekirlere ve yaptıkları ihtikâra karşı bürokrasinin harekete geçmesi için merkezden diğer idari birimlere baskı yapılmasına, tehdit içerikli uyarıların ve emirlerin gönderilmesine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Zira sürece bakıldığında, piyasada aslında kimlerin ihtikâr yaptığının bilindiği ancak buna rağmen ilgili devlet görevlilerinin çeşitli nedenlerle buna göz yumduğu veya bazı kaygılarla sorunun üzerine gidemediği anlaşılmaktadır.²⁷

Devlet idaresi karşılaştığı zorluklara rağmen sarrafların faaliyetlerini kontrol altına almak için her zaman ciddi bir gayret içinde olmuştur. 1691'den 1835 yılına kadar 144 yıllık zaman zarfında ortalama her 10 yılda bir sarrafların kontrol altına alınması adına sarraf gedikleriyle ilgili yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bu manada çoğu zaman sarraf gediklerinin sayıları azaltılmıştır. Sarraflık çok cazip görülen ve arzu edilen bir meslekti. Bu nedenle idarenin bu politikası her defasında ciddi hoşnutsuzluk yaratmış, gösterilen kuvvetli direnç neticesinde de gedik sayıları her defasında yeniden arttırılmak zorunda kalmıştır.²⁸ Sarraflar, sarraf gediklerinin kaldırıldığı 1860 senesi 22 Mayıs tarihe kadar olduğu gibi bundan sonra da para piyasasındaki istikrarsızlığın en önemli nedenlerinden biri olmaya devam etmiştir.

Devlet idaresi veya özel olarak mali idarenin hayata geçirdiği para politikalarının piyasaya olumlu yansımada hayati role sahip olan sarraf, esnaf ve tüccarların her zaman ihtikârın yegâne faillerinden olması sorunu çok daha ağırlaştıran bir durumdu. Bu manada 13 Aralık 1861'de piyasada yaşanan büyük panikte yeni çıkarılan kaimenin altın lira karşısındaki değeri 350-400 kuruşa kadar gerilemişti. Bunun üzerine spekülasyona neden oldukları için bütün sarrafların dükkânları geçici olarak kapatılmıştır.²⁹ Ayrıca başta Havyar Hanı ve Varakçı Hanı olmak üzere Eminönü bölgesindeki Valide Hanı ve Balık Pazarı civarındaki para mübadelesi gerçekleştiren tüm köşe başı sarraflarının faaliyetlerine son verilmiştir. Para tebdili

²⁶ Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yay., İstanbul 2003, s. 298-299.

²⁷ BOA, *DH.İ.UM*, 20-13/461, 1338 Z 25.

²⁸ Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları 1691-1835", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, C. 30, İstanbul 2014, s. 24-28, 34-35.

²⁹ Akyıldız, "Sarrafılık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, 2009, s. 164.

için alınan tedbir ise Nurosmaniye, Şehremaneti, Galata ve Beşiktaş'ta hükümet tarafından kurulan ofisler aracılığıyla kaimeyi altın cinsinden 160 kuruş paritesiyle değiştirmek olmuştur. Alınan bu tedbirlere rağmen, 1862 yılında Ekim ayında Varakçılar Hanı karşısında gayrikanuni bir şekilde İranlıların 6 kuruş komisyonla 100'lük altını alıp verdikleri görülmüştür. Bir grup Yahudi'nin ise Balıkpazarı sokaklarında 107 kuruşa Mecidiye altını topladıkları ihbarı alınmıştır. Neticede devlet idaresi ne tür tedbir alırsa alsın ihtikârın önu bütünüyle alınamamaktaydı.³⁰

İhtikârla mücadelede, vurgunculuk gibi gayrikanuni bir amacı olmayan arz ve talep piyasasındaki sadece işine odaklanan piyasa aktörlerine de görevler yüklenmekteydi. Örneğin, bazı muhtekirler memduhiye altınının³¹ etrafını kırkıp çeşitli aletlerle sahte tırtıl yapmaktaydı veya takı için kullanılacakmış süsü vererek delip piyasaya sürmekteydi. Para üzerindeki bu tip müdahalelerin engellenmesi için, piyasadaki tarafların bu şekilde müdahale edilen altınlara alışverişte dikkat etmesi gerektiği vurgulanarak herkese görev yüklenmiştir. Piyasada fark edilen eksiltilmiş altınların veya mübayaacılara gösterilmek suretiyle tespit edilenlerin hemen kesilerek tedavülden çekilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bir kimsenin, eksik vezinde olan ve sahih olmayan altınlar ile yakalanması hâlinde bu sikkeleri aldığı yeri haber vermesi zorunluydu. Aksi takdirde kendisinin bu manada ciddi bir biçimde zan altında kalacağı ve bu durumdan sorumlu olacağı vurgulanmaktaydı. Böylece ihtikârla mücadele sürecinde her kesimin, bu tip uyarı ve emirlerle uyanık ve hassas olması sağlanmaya çalışılmıştır.³²

Muhtekirler para piyasalarını ve para politikalarını yönlendirebilecek güçteydi. Zaman zaman ihtikâra karşı verilen mücadelede başvurulan politikalar üzerinde bu durumun etkisini görmek mümkündür. Mesela devlet idaresi, 1820 senesi Nisan-Mayıs döneminde İstanbul piyasasında ihtikârın etkisi ile altın meskûkât için oluşan yeni rayiçleri kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu yeni rayiçler, meydana gelen “fesadın” ortadan kaldırması adına kabul edilmiştir. Yeni duruma göre, fındık altının yeni rayici 10,5'tan 11 kuruşa, Cezayir ve Tunus altını 10,5'tan 12 kuruşa, yaldız altını 13'ten 15 kuruş 10 paraya, Macar altını 12,5'tan 15 kuruşa, sekizi bir yerde İspanyol altını 93'ten 104 kuruşa ve Kremis altını 12 kuruş 10 paradan 14 kuruş 30 paraya yükseltilmiştir.³³

Muhtekirlerin politikaları etkileme gücünü ziynet altını piyasasında da görmek mümkündür. “Tashih-i Sikke Islahatı” öncesinin mahmudiye, fındık ve adliye gibi eski paraları tedavülden kaldırıldıktan sonra da piyasalarda ziynet altını olarak talep görmekteydi. Fakat bu eski paralar muhtekir sarraflar tarafından değerlerinin çok üstünde %10 ile %40 aralığındaki fahiş kârlarla alınıp satılıyordu. Bu piyasayı yöneten sarraflar bu yolla yüksek ihtikâr kârı elde edebiliyorlardı. Devlet idaresi bu spekülatif kazanca son vererek bu ziynet altını piyasasını düzenlemek böylece Hazine'ye de bir gelir sağlamak adına ilk kez 1898 senesinde darp ettirdiği ziynet altınlarını piyasaya sürmüştür. Ancak sarraflar bu sahih ve resmî ziynet altınlarından yeterince kâr elde edemediği için yüksek ihtikâr kazancı elde ettiği eski altınları alıp satmayı devam ettirmiştir. Sarrafların bu tercihi, resmî ziynet altınlarının ulaştığı piyasa hacminin, Hazinenin beklentisinin çok gerisinde kalmasına neden olmuştur.³⁴

³⁰ Şevket Kamil Akar, “Tanzimat Döneminde Para Bozdurma Sorunu ve Köşe Sarrafları 1839-1879”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, C. 3, No 1, 2011, s. 129.

³¹ “Memduhiye altını”, Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) cülusunun başlarında darp edilmiştir. 20 kuruşluk bu altınların yarım ve çeyrek olanları da vardır. Nuri Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul 1968, s. 18.

³² BOA, C.DRB, 45/2206, 1254 Ra 25.

³³ “...bir müddetten beri esnaf ve sair muhtekir makuleleri ecnas-ı altın ve nukudu alıp vererek kendilerine sanat edinerek muamelat-ı nasın fesadını ve umurunu, ibadullahın dışar-ı enva-ı mazarrat olmalarını müstelzim olup... bundan naşi fesad-ı merkumun külliyyen ardı alınmak için ecnas-ı nukud-ı mezkurenin fiat-ı sabıkasına münasib bir miktar zam olunarak...”. Ahmet Refik, *agm.*, s. 26.

³⁴ Bölükbaşı, “Ziynet Altını 1898-1922”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 33, İstanbul 2015, s. 114-115.

1.3. Aşırıya Kaçan Bazı Önlemler

İhtikârla mücadelede başvurulan yöntemler zaman zaman kastını aşarak halkı rahatsız edecek boyutlara ulaşabilmekteydi. Altın, gümüş meskûkât ile evrak-ı nakdiye kıymetleri arasında fark meydana getirerek oluşan farktan kazanç elde etme peşinde olan ve böylece sarraflık mesleğini ihtikâra alet eden muhtekirlere fırsat verilmemesi için bu madenlerin ve paraların İstanbul'a girişini engellemek amacıyla şehrin giriş kapılarında aramalar yapılmaktaydı. Ancak bu tedbirler o boyuta ulaşmıştır ki fiilî durum bazı bölgelerde İstanbul'a gelen kadınlara ait küpe, yüzük gibi mücevher ve ziynet eşyalarına müdahale edilmesine kadar varmıştır. Halk tarafından şikâyet konusu olan bu durum, yapılan yeni düzenlemeyle ortadan kaldırılmıştır. Uygulamanın amacının özellikle meskûkâtın naklini engellemek olduğu vurgulanarak, ziynet eşyaları ve mücevherlerin nakledilmesine engel olunmamasına ilişkin alınan yeni karar Vilayetlere bildirilmiştir.³⁵

2. Muhtekirlerin Cezalandırılması

1858 yılından Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar geçerli olan Ceza Kanunu'nda; meskûkât üzerinde yapılan delme, kırkma gibi işlemlerin, kalpazanlık suçu kapsamında değerlendirildiği görülür. 143. Maddenin ilgili kısmına göre; “*Devlet-i Âliye’de tedavülî nizamen makbul ve mukarrer olan altın ve gümüş meskûkâtı takliden meskûkât kat’ eden ve zikrolunan meskûkât-ı mukarrereden eğe, zumba, kezzap gibi aletler ve yollar ile az ve çok altın ve gümüş ihraç ve ifraz ederek kıymetlerini tenkis eyleyen kimseler... on seneden eksik olmamak üzere muvakkaten küreğe konur.*”³⁶ denilerek bir suç tanımlaması yapılmış ve böylece suçun cezası tespit edilmiştir. Fakat çalışma sürecinde incelenen bazı belgelerde meskûkât üzerinde yapılan bu tip müdahalelerin kalpazanlıktan ziyade ihtikâr fiili olarak tanımlandığı görülmüştür. Örneğin 25 Haziran 1838 tarihli bir belgede altın ve gümüş meskûkâtı delme, sahte tırtıl yapma ve çocuk başına takılacak bir takı süsü verme gibi meskûkât üzerinde yapılan oynamalar ihtikâr olarak nitelendirilmiştir.³⁷ Aynı şekilde 1900 yılı Ekim ayında gümüş ve altının bazı muhtekir sarraf ve tüccarlar tarafından kezzapla silinip matkapla delindiğinden bahsedilerek yapılan işlem ihtikâr fiili olarak isimlendirilmiştir.³⁸ Yine 1909 yılı Ocak ayında yapılan bir değerlendirmede; para piyasasındaki 10, 5, 2, 1 kuruş ve 20 paralık gümüş meskûkâtın gümüşlerinin çalınması ve hatta bir kısmının pul haline getirilmesi fiili, ihtikâr olarak nitelendirilmiştir. Silinmiş ve delinerek gümüşü çalınmış, tuğra ve yazıları okunmaz hâle getirilmiş mecidiyelerin tedavül ettiği piyasada büyük kazanç elde edenlerin muhtekirler olduğu vurgulanmıştır.³⁹

Madenî paralar üzerinden gerçekleştirilen ihtikârın 1851 ve 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda bir suç olarak tanımlanmadığı görülür. Oysa öncesinde mesela 1830 yılındaki bir olayda tüm uyarılara rağmen hâlâ meskûkât yoluyla ihtikâra tevessül ettiği tespit edilenlerin sürgün (nefy ve iclâ) edildiği görülür.⁴⁰ İhtikârı bir kazanç vesilesi yapanların kanunlardaki bu boşluğu bu yıllar boyunca değerlendirdiği söylenebilir. Ceza Kanunu'nun kaimeye yaklaşımı ise farklıydı. 1858 tarihli Kanun'da kaimenin ihtikâra konu olmasına ilişkin bir suç ve ceza tanımlaması söz konusuydu. Ceza Kanunu'nun 239. maddesinde, “*Her kim devlet kavaim ve eshamının serbesti bey’ ve şiranın tayin edeceği bahalarının tezyid ve tenkisine tasaddi eyler ise 1 aydan 1 seneye kadar hapis ile mücazat olunur. 5 ila 100 mecidiye altını arasında ceza-yı nakdi alınır...*”⁴¹ denilerek bir suç tanımlaması yapılarak fiilin cezası belirlenmiştir. Bu manada çok geç bir zamanda 8 Nisan 1916 tarihinde çıkarılan Tevhid-i

³⁵ BOA, DH.İ.UM, 32/69, 1335 7 24

³⁶ Adliye Nezareti, *Ceza Kanunname-i Hümayunu*, 1335, s.62.

³⁷ BOA, C.DRB, 45/2206, 1254 Ra 25.

³⁸ BOA, DH.MKT, 2411/48, 1318 C 10.

³⁹ BOA, DH.MKT, 2715/89, 1326 Z 29.

⁴⁰ “...takrirden muharreru'l-esami müslim ve re'ayalar birer tarafa nefy ve icla kılın...”, BOA, HAT, 503/24723, 1245 Z 29.

⁴¹ Adliye Nezareti, *Ceza Kanunname-i Hümayunu*, s. 109.

Meskûkât Kanun-ı Muvakkati ile parayı (meskûkât da dâhil edilerek) farklı rayiçlerle tedavül ettirenlere 3 aydan 2 yıla kadar hapis cezası öngörülmüştür. Bu Kanun'la paradaki farklı rayiç karmaşasına ve sarraflığa son verilmiştir. Önceleri muaf tutulan yabancı paralar da sekiz ay sonra bu kanun kapsamına dâhil edilmiştir.⁴² Muhtekir sarraf ve tüccarlar özellikle para rayiçlerini farklılaştırarak kâr etmekteydi. Bu manada rayici farklılaştırılan evrak-ı nakdiye ihtikârı sorununa ilişkin yetkili devlet adamları tarafından yapılan değerlendirmelerde cezaların caydırıcılığının yetersizliği üzerinde durulmuştur.⁴³ Parada rayiç farklılığı oluşturanlara verilen hapis cezası ihtikârı yapan kişinin yakalanması hâlinde ancak mümkündür. Oysa yakalanmadan bu yolla ciddi paralar kazanmanın da mümkün olduğu piyasa şartları söz konusuydu. Muhtekirliğin yaygın bir kazanç kapısı oluşuna bakıldığında; sarraflar ve tüccarlar açısından, ihtikâr yoluyla elde edilecek faydanın, yakalanmaları hâlinde ödeyecekleri bedele nispetle çok daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Devletin son yıllarında evrak-ı nakdiye ihtikârı suçunu işleyenlerin muhtelif eyalet ve kazalara sürgün (teb'id) edilmesine ilişkin örnekler verilebilir. 1918 yılı Mayıs ayında, Yunan tebaasından Payanot Delî Yani evrak-ı nakdiye ihtikârı suçundan dolayı Bozkır'a sürgün edilmiştir. İbrahim Karadani ve Musa Ladin aynı suçtan dolayı Suriye vilayetinden Kırkkilise'ye sürgün edilmiştir.⁴⁴ Bir başka örnek ise 1920 yılından verilebilir. Eylül ayında neticelenen bu olayda, İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumisi tarafından ihtikâr yaptığı tespit edilen; Tophane, Boğazkesen Caddesi, Galata, Karaköy ve Balık Pazarı gibi yerlerdeki sarraflar tutuklanarak Kütahya ve Karahisar'a sevk (sürgün) edilmişlerdir.⁴⁵

Sonuç

İnceleme dönemimizde para piyasaları yoluyla gerçekleştirilen ihtikâr, bizzat sultanların gündemini meşgul edecek derecede öneme sahip bir sorun olmuştur. Verilen mücadelede sorunla ilgili hattı hümayunlar hazırlanarak tedbirler alınmış, devletin en üstten alta tüm idari birimleri konuyla ilgili müteyakkız olmaları konusunda uyarılmıştır. Hatta zaman zaman yerel idarecilere karşı yapılan uyarının dozu çok artmıştır. Görev bölgelerindeki ihtikârın engellenmemesi hâlinde bedel ödeyecekleri şeklinde onlara karşı tehdit niteliğini haiz ifadeler kullanılmıştır. Ancak belgelere yansıyan bu titizliğin, inceleme dönemi içindeki cari piyasalarda yeterince karşılık bulduğu söylenemez. Sorunun göz ardı edilemez boyutlara ulaşması nedeniyle yetkililerin artık soruna yoğunlaşmak zorunda kaldığı zamanların dışında, vurgunculuğun dönem içinde piyasalarda kolaylıkla hayat bulduğu ve azalmadan ciddi bir kazanç kapısı olarak devam ettiği görülür. Bunun en önemli nedeni hukuki zeminle doğrudan ilgili olmalıdır. Çünkü idarenin elinde piyasaları istediği yöne sevk edecek enstrümanların bulunmadığı bu dönemde, ihtikâr eyleminin, tedavüldeki bütün paraları kapsayacak şekilde ceza kanunlarında bir suç olarak tam karşılığı bulunmamaktaydı. 1858 tarihli Ceza Kanunu'nda kaime ihtikârı tanımlanıp cezası tespit edilmişken meskûkât ihtikârı için bir tanımlama ve cezalandırmanın mevcut olmadığı görülür. Neticede, piyasayı ve sermayeyi elinde bulunduranlar, parasal ilişkilerin yoğunlaştığı, para talebinin, tedavül hızının daha önce görülmediği kadar arttığı ve klasik yollara nispetle çok daha kolay para kazanma imkânlarının doğduğu bir asırda kanunlardaki bu boşluğun kendilerine sunduğu fırsatları değerlendirmişlerdir.

Dönem içinde, meskûkât ve kaime üzerinden vurgunculuk peşinde olanlar genellikle yabancılar ile gayrimüslim Osmanlı tebaası içinden çıkmıştır. Sermaye sahibi olmakla birlikte Osmanlı piyasalarında tüccar, sarraf ve banker olarak bütünüyle aktif olan bu zümreler para

⁴² Akyıldız, *agm*, s. 165.

⁴³ BOA, *DH.İ.UM*, 20-13/461, 1338 Z 25.

⁴⁴ BOA, *DH.EUM.3.Şb*, 25/52, 1336 Ş 07; *DH.EUM.4.Şb*, 15/42, 1336 Ra 28. Daha sonra cezalarını çekerken affedildiği görülen bu kişilerin paralarının olmaması nedeniyle dönüş masrafı için kendilerine seferberlik tahsisatından ödeme yapılmıştır. Gös.Yer.

⁴⁵ Meskûkât Kanun-ı Muvakkati'nin 6. Maddesi'ne göre, evrak-ı nakdiyeyi bedelinden düşük fiyata alanlar satanlar hakkında 3 aydan 2 seneye kadar hapis cezası hükmü vardır. BOA, *DH.İ.UM*, 20-13/461, 1338 Z 25.

piyasalarında meskûkât ve kâğıt para ihtikârı yoluyla ciddi kazançlar elde etme imkânına sahiplerdi. Vurgunculukta, özellikle muhtelif ülke vatandaşı olan yabancıların (Frenklerin) rolünü arttıran en önemli neden elçiliklerin ve vatandaşı oldukları ülkelerin koruması altında, Osmanlı vatandaşlarına nispetle fazladan ayrıcalıklara sahip olmalarıydı.

İhtikârla mücadele etmekle sorumlu devlet idaresinin başarısı, daha istikrarlı bir piyasa ve daha adil bir paylaşım anlamına gelirken, başarısızlığı ise azınlık muhtekir bir zümrenin gayrimeşru yollardan zenginleşmesi nedeniyle çoğunluğun fakirleşmesi anlamına gelmekteydi. Sonuç olarak, bu dönemde madenî ve kâğıt para üzerinden gerçekleştirilen ihtikârın, kısa dönemde, piyasada arz ve talep cephesinde bulunan sıradan vatandaşın gelirinin önemli bir kısmını muhtekir zümrelerin cebine transfer ederek kolay kazanmanın bir aracı hâline geldiği söylenebilir. Bu durumun, uzun dönemdeki, en önemli maliyetinin ise doğrudan Hazineye yansımaları kaçınılmazdı.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri [Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)]

Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilayet (A.MKT.UM); 545/100, 1278 N 5.

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO); 3148/236056, 1325 Ş 10.

Cevdet Darphane (C.DRB); 17/844, 1227 C 13; 45/2206, 1254 Ra 25.

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 4.Şube (DH.EUM.4.Şb); 15/42, 1336 Ra 28.

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 3.Şube (DH.EUM.3.Şb); 25/52, 1336 Ş 07.

Dâhiliye İdare-i Umumiye (DH.İ.UM); 20-13/461, 1338 Z 25; 32/69, 1335 7 24.

Dâhiliye Mektubî Kalemî (DH.MKT); 2715/89, 1326 Z 29; 671/21, 1320 Z 22; 2411/48, 1318 C 10.

BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT); 503/24723, 1245 Z 29; 564/27655, 1238 Z 29.

567/27803, 1245 Z 29.

BOA, Hariciye İdare (HR.İD); 244/11, 1914 09 05; 244/12, 1914 09 05.

2. Telif Eserler

Adliye Nezareti, *Ceza Kanunname-i Hümayunu*, 1335.

Ahmet Refik, “Hicri On Üçüncü Asırda İstanbul Hayatı”, *Darü'l Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C. 8, S. 4, 1932, s. 3.

Akar Şevket Kamil, “Tanzimat Döneminde Para Bozdurma Sorunu ve Köşe Sarrafları 1839-1879”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, C. 3, No 1, 2011, s. 129.

Al Hüseyin, “Tanzimat Döneminde Ufaklık Para Sorunu 1839-1879”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, C. 3, No 1, 2011, ss. 69-78.

Akyıldız Ali, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yay., İstanbul 2003.

Akyıldız Ali, “sarraflık”, *DİA*, C. 36, 2009, s. 164-165.

Bölükbaşı Ömerül Faruk, “İstanbul Sarrafları 1691-1835”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, C. 30, İstanbul 2014, s. 19-96.

Bölükbaşı Ömerül Faruk, “Ziyet Altını 1898-1922”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 33, İstanbul 2015, s. 113-132.

- Cezar Yavuz, “18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar”, *Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi*, Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2004, ss. 179-207
- Devellioğlu Ferit, “ihtikâr” ve “muhtekir” maddeleri, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (yay. haz. Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993.
- Hasan Ferid, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi*, C. 1, Meskûkât, (Haz. Mehmet Hakan Sağlam), T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul 2008.
- Ölçer Cüneyt, *Son Altı Padişah Zamanında İstanbul'da Basılan Gümüş Paralar*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1966.
- Kulüp Bülent, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Darphane-i Amire İle İlgili Düzenlemeler (120, 143 ve 165 No'lu Darphane Defterleri)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış YLT, İstanbul 2010, s.41.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı'da Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yay.*, İstanbul 2000.
- Pere Nuri, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul 1968.
- Süleyman Sudi, *Defter-i Muktesid*, Dersaadet 1307, C. 2, s. 26-27.
- Toprak Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi 1914-1918*, Kaynak Yay., 2016.